

I BÖLMƏ: İQTİSADI FƏALİYYƏT SAHƏLƏRİ

İQTİSADI SUVERENLİYİN KONSTITUSION HÜQUQİ ƏSASLARI

DOI: <https://doi.org/10.71447/2413-7235-2025-1-29>

Zamiq N. Aslanov

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin

İqtisadi Elmi Tədqiqat İnstitutunun

Pul siyasəti, banklar, sığorta, qiymətli kağızlar

şöbəsinin aparıcı elmi işçisi

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

E-mail: zamiq.aslanov@gmail.com

ORCID: 0009-0007-2435-6764

Xülasə

Bu məqalədə iqtisadi suverenliyin konstitusion hüquqi əsasları ilə bağlı məsələlər araşdırılmışdır. Məqalə çərçivəsində “suverenlik” və “iqtisadi suverenlik” məfhumlarının aktuallığı və mahiyyəti şərh edilmiş, iqtisadi münasibətlər konstitusion hüquqi tənzimləmənin obyektini kimi nəzərdən keçirilmiş, “konstitusion iqtisadiyyat” təlimi ilə bağlı məsələlər tədqiqata cəlb edilmiş, daha sonra isə iqtisadi suverenliyin konstitusion hüquqi təminatları ayrı-ayrı təhlil edilmişdir. Müəllifə görə suverenlik siyasi və hüquqi prinsip olub, dövlətə öz daxili və xarici məsələlərini digər ölkələrdən və beynəlxalq təşkilatlardan asılı olmadan həll etmək imkanı verir. Məqalədə iqtisadi suverenlik dövlətin sərbəst şəkildə, öz müstəqil iradəsi ilə və hər hansı xarici təsir (müdaxilə) olmadan öz iqtisadi fəaliyyətini həyata keçirməsi, öz iqtisadi resurslarını idarə etməsi, öz iqtisadi siyasətini formalaşdırması və realizə etməsi kimi xarakterizə edilir. Müəllif apardığı araşdırmalar əsasında belə nəticəyə gəlir ki, Konstitusiya konstitusiya quruluşunun iqtisadi əsaslarını və əsas iqtisadi hüquq və azadlıqları təsbit edərək, yalnız ayrı-ayrı iqtisadi münasibətlərə deyil, bütövlükdə iqtisadi sistemin özünə tənzimləyici təsir göstərir. Məqalədə iqtisadi suverenliyin konstitusion hüquqi təminatlarına anlayış verilir və həmin təminatların dairəsi müəyyən edilir (ədalətli iqtisadi və sosial qaydaların bəyan edilməsi, iqtisadi funksiyalar həyata keçirən dövlət hakimiyyəti orqanlarının formalaşdırılması mexanizmi, beynəlxalq iqtisadi sazişlərə və ittifaqlara qoşulmaq səlahiyyəti, təbii ehtiyatlar üzərində müstəsna səlahiyyət və s.). Dünya ölkələrinin (ABŞ, Almaniya, Avstriya, Polşa və s.) təcrübəsində yeni elmi istiqamət və tədris fənni kimi inkişaf edən “Konstitusion iqtisadiyyat” ilə bağlı məsələlərə ölkəmizdə də diqqətin artırılmasının əhəmiyyəti vurğulanır.

Açar sözlər: suverenlik, iqtisadi suverenlik, konstitusiya, iqtisadi münasibətlər, konstitusion hüquqi tənzimləmə, konstitusion iqtisadiyyat, iqtisadi suverenliyin konstitusiya hüquqi təminatları

CONSTITUTIONAL LEGAL BASIS OF ECONOMIC SOVEREIGNTY

Zamiq N. Aslanov

Leading research fellow of the department of

Monetary policy, banks, insurance, securities of Economic Scientific

Research Institute of the Ministry of Economy

of the Republic of Azerbaijan

Ph.D in Law, associate professor

E-mail: zamiq.aslanov@gmail.com

ORCID: 0009-0007-2435-6764

Summary

In this article has been researched issues related to the constitutional legal basis of economic sovereignty. Within the framework of the article, the relevance and essence of the concepts of "sovereignty" and "economic sovereignty" were commented on, economic relations were considered as an object of constitutional legal regulation, issues related to the doctrine of "constitutional economics" were included in the study, and then the constitutional legal guarantees of economic sovereignty were analyzed separately. According to the author, sovereignty is a political and legal principle that allows a state to resolve its internal and external issues independently of other countries and international organizations. In the article, economic sovereignty is characterized as the state's ability to freely and independently, without any external influence (interference), carry out its economic activities, manage its economic resources, and formulate and implement its own economic policy. Based on his research, the author comes to the conclusion that the Constitution, by establishing the economic foundations of the constitutional structure and basic economic rights and freedoms, has a regulatory effect not only on individual economic relations, but also on the economic system itself as a whole. In the article has been given the definition of the constitutional legal guarantees of economic sovereignty and has been determined the scope of these guarantees (the declaration of fair economic and social rules, the mechanism for forming state authorities that perform economic functions, the authority to join international economic agreements and unions, exclusive rights over natural resources, etc.). The importance of increasing attention in our country to issues related to "Constitutional Economics", which is developing as a new scientific direction and educational subject in the experience of countries of the world (USA, Germany, Austria, Poland, etc.), is emphasized.

Keywords: *sovereignty, economic sovereignty, constitution, economic relations, constitutional-legal regulation, constitutional economy, constitutional-legal guarantees of economic sovereignty*

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СУВЕРЕНИТЕТА

Замиг Н. Асланов

Ведущий научный сотрудник отдела
Монетарной политики, банков, страхования, ценных бумаг

Экономический Научный
Исследовательский Института Министерства

экономики Азербайджанской Республики

доктор философии по праву, доцент

E-mail: zamig.aslanov@gmail.com

ORCID: 0009-0007-2435-6764

Резюме

В этой статье исследуются вопросы, связанные с конституционно-правовыми основами экономического суверенитета. В рамках статьи прокомментированы актуальность и сущность понятий «суверенитет» и «экономический суверенитет», рассмотрены экономические отношения как объект конституционно-правового регулирования, включены в исследование вопросы, связанные с доктриной «конституционной экономики», а затем отдельно проанализированы конституционно-правовые гарантии экономического суверенитета. По мнению автора, суверенитет является политическим и юридическим принципом, который предоставляет государству

возможность решать свои внутренние и внешние дела независимо от других стран и международных организаций. В статье экономический суверенитет характеризуется как способность государства самостоятельно, по собственной независимой воле и без какого-либо внешнего воздействия (вмешательства) осуществлять свою экономическую деятельность, управлять своими экономическими ресурсами, формировать и реализовывать свою экономическую политику. На основе проведенного исследования автор приходит к выводу, что Конституция, устанавливая экономические основы конституционного строя и основные экономические права и свободы, оказывает регулирующее воздействие не только на отдельные экономические отношения, но и на саму экономическую систему в целом. В статье дано определение конституционно-правовых гарантий экономического суверенитета и определен круг этих гарантий (провозглашение справедливых экономических и социальных правил, механизм формирования органов государственной власти, осуществляющих экономические функции, полномочие присоединяться к международным экономическим соглашениям и союзам, исключительные права на природные ресурсы и т.д.). Подчеркивается важность усиления внимания в нашей стране к вопросам, связанным с «Конституционной экономикой», которая развивается как новое научное направление и образовательная дисциплина в опыте стран мира (США, Германии, Австрии, Польши и др.).

Ключевые слова: суверенитет, экономический суверенитет, конституция, экономические отношения, конституционно-правовое регулирование, конституционная экономика, конституционно-правовые гарантии экономического суверенитета

GİRİŞ

Suverenlik məsələsi həm dövlətin fəaliyyətinin təməl prinsipləri, həm də onun realizə olunduğu şərtlər baxımından çox vacibdir. Suverenlik ilk dövrlərdən etibarən bölünməz və bilavasitə mütləq hakimiyyət anlayışı ilə bağlı olmuşdur. O, belə hakimiyyətdən irəli gələn bir sıra müstəsna səlahiyyətləri özündə ehtiva edir. J.Bodenə görə belə səlahiyyətlərdən ən mühümləri qanunlar qəbul etmək, pul kəsmək və son instansiyada ədalət mühakiməsini həyata keçirməkdir.

Suveren olmaq müstəqil surətdə qərarlar qəbul etmək və onları həyata keçirmək qabiliyyətinə, imkanına və gücünə malik olmaq deməkdir.

Bütövlükdə, suverenlik siyasi və hüquqi prinsip olub, dövlətə öz daxili və xarici məsələlərini digər ölkələrdən və beynəlxalq təşkilatlardan asılı olmadan həll etmək imkanı verir.

Müəlliflərdən Y.A.Tixomirov göstərir ki, “suverenlik iqtisadi, sosial, siyasi və digər sahələrdə dövlətin bütün publik və müəyyən hədlərdə beynəlxalq işlərini əhatə edir” [Тихомиров, 2013, с. 7].

1. İqtisadi suverenlik: aktuallığı və mahiyyəti

Son onillikdə iqtisadi siyasət məsələlərinə dair müzakirələrin diqqətçəkən xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, bu müzakirələrdə əvvəllər daha çox beynəlxalq münasibətlər üzrə mütəxəssislərin işlətdikləri terminlərdən geniş istifadə olunmağa başlamışdır. Bu tendensiyanın səbəbi iqtisadi məsələlərə dair qarşılıqlı münasibətlərdə gərginliyin artması və bütövlükdə, dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslərin xarakterinin əsaslı şəkildə dəyişməsidir. Bu gün beynəlxalq münasibətlər üzrə mütəxəssislərin leksikonuna daxil olan terminlərdən istifadə etmədən qlobal iqtisadi proseslərin transformasiyasına və onların tənzimlənməsinə dair hər hansı bir mühüm məsələni (ticarət müharibələri, sanksiyalar və s.) ciddi şəkildə müzakirə etmək mümkün olmur. İqtisadi kontekstdə “suverenlik” anlayışından istifadənin populyarlığının artması da bu mənzərəyə uyğun gəlir. Bu kontekstdə “iqtisadi suverenlik” termini ilə yanaşı “resurs suverenliyi”, “ərzaq suverenliyi”, “suveren iqtisadi siyasət”, “suveren inkişaf” və s. terminlərdən də istifadə edilir [Афонцев, 2024, с. 218].

2007-ci ildə baş verən maliyyə böhranı bir sıra ölkələrə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmiş və bütövlükdə dünya iqtisadiyyatı üçün ciddi çağırış yaratmışdır. COVID-19 pandemiyası kimi son hadisələr də dövlətlərin iqtisadi suverenliyi üçün təhdidə çevrildi. Bu, istər çoxtərəfli beynəlxalq təşkilatlar, istərsə də milli hökumətlər tərəfindən istifadə edilən nəzarət metodlarının və əməliyyat mexanizmlərinin adekvat olub-olmaması ilə bağlı mübahisələrin yaranmasına səbəb oldu. Bu cür potensial iqtisadi böhran risklərinə cavab olaraq qərarların qəbulu prosesində yeni “iqtisadi suverenlik” konsepsiyası aktual əhəmiyyət kəsb etməyə başladı (Riadh, 2025).

Dünya səviyyəsində integrasiya proseslərinin sürətləndiyi, müxtəlif ölkələr arasında böyük maliyyə axınlarının hərəkət etdiyi, beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin təsir gücünün artdığı, böhranların dərinləşdiyi, həm beynəlxalq, həm də milli əhəmiyyətli yeni problemlərin meydana çıxdığı və nəticədə beynəlxalq arenada, xüsusən də dünya iqtisadiyyatında qüvvələr balansının əhəmiyyətli təsirə məruz qaldığı müasir şəraitdə iqtisadi suverenlik anlayışı xüsusi aktuallıq kəsb edir. Yeni qlobal tendensiya, ilk növbədə isə integrasiya proseslərinin təsiri ilə milli iqtisadi sərhədlərin silinməsi getdikcə daha bariz xarakter alır. Digər tərəfdən isə iqtisadi sahədə milli maraqların toqquşması və regional-ərazi rəqabəti hələ də qalır. Qlobal integrasiya və iqtisadi əməkdaşlığın labüdlüyü şəraitində iqtisadi mexanizmlər dünya proseslərinə və ayrı-ayrı ölkələrin siyasətlərinə əhəmiyyətli təsir göstərir, həmçinin hərbi müdaxilə olmadan onların bəziləri üzərində nəzarət imkanı qazandıra bilir (Экономический суверенитет: общая аналитика, 2009). Belə şəraitdə iqtisadi suverenliyin əhəmiyyəti daha da artır.

İqtisadi suverenlik məsələsində ümumi konsensus ondan ibarətdir ki, iqtisadi suverenlik ölkənin iqtisadi dayanıqlığını əks etdirən indeksdir. İqtisadi qərarların qəbulunda ölkənin malik olduğu sərbəstlik dərəcəsi

iqtisadi suverenlik kimi qəbul edilir. Bu baxımdan, o, “iqtisadi siyasəti beynəlxalq təzyiqlərdən qorumaq və iqtisadiyyatın böyüməsini təşviq etmək üçün bir vasitə” (Riadh, 2025) kimi xarakterizə edilə bilər. Hazırda bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadi sərbəstlikdən əhəmiyyətli dərəcədə məhrum olmaqla, dolğun və effektiv iqtisadi nəzarətin həyata keçirilməsi sahəsində ciddi problem və çətinliklərlə üzləşirlər. Dövlətlərin öz iqtisadi siyasətlərini idarə etmək azadlığı ilə bağlı bəzi məhdudiyyətlər vardır. Çünki onların daxili siyasətləri istər-istəməz beynəlxalq tənzimlənməyə məruz qalır. Dövlətlər iqtisadi cəhətdən bir-birindən qarşılıqlı asılı vəziyyətdədirlər. Ona görə də qloballaşma şəraitində mütləq daxili nəzarət imkanından məhrumdurlar və kompromisə razı olmaq məcburiyyətində qalırlar. Qloballaşma son onilliklərdə xeyli intensivləşib və iqtisadi inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirib. Bununla da, o, xüsusi diqqət mərkəzində olan proseslərdən birinə çevrilib. İqtisadi məsələlər üzrə daxili siyasət azadlığı və beynəlxalq kapital institutlarının səlahiyyətləri qlobal iqtisadi idarəetmə bağlı aparılan müzakirələrdə ən mübahisəli aspektlər kimi çıxış edir. Müvafiq ədəbiyyat, bir qayda olaraq, beynəlxalq iqtisadi institutlara, qlobal idarəetməyə və ya konkret siyasi sahələrə fokuslanır, halbuki diqqət qlobal siyasi iqtisadiyyatda dövlətin iqtisadi səlahiyyətləri məsələsinə yönəldilə bilər. Bu, ilk növbədə, suverenlik riskləri ilə bağlı qlobal şərtlər çərçivəsində dövlətin iqtisadi qüdrəti məsələsidir (Riadh, 2025).

İqtisadi suverenlik fərdlərin, təsisatların və hökumətlərin öz iqtisadi talelərini müəyyən etmələri üzrə tam legal, mənəvi və siyasi hüququdur.

İqtisadi suverenlik milli hökumətin iqtisadi sahədə xarici dövlətlərin hökumətlərindən asılı olmadan qərar qəbul etmək qabiliyyətidir. Həmçinin iqtisadi suverenlik dövlətin həyatı əhəmiyyətli sahələrdə xarici texnologiyalardan asılı olmamaq üçün öz ərazisində öz texnologiya və infrastrukturunu yaratmaq və dəstəkləmək məqsədilə elmi-texniki və sənaye inkişafını təmin etmək iqtidarında olmasını (Сапир, 2020, c. 3; Цветков, 2022, c. 28) ifadə edir.

İqtisadi suverenlik dövlətin sərbəst şəkildə, öz müstəqil iradəsi ilə və hər hansı xarici təsir (müdaxilə) olmadan:

- öz iqtisadi fəaliyyətini həyata keçirməsi;
- öz iqtisadi resurslarını idarə etməsi;
- öz iqtisadi siyasətini formalaşdırması və realizə etməsidir.

İqtisadi ədəbiyyatda iqtisadi suverenliyin, bir qayda olaraq, üç tərkib elementi fərqləndirilir:

- a) resurs müstəqilliyi;
- b) elmi-texnoloji müstəqillik;
- c) maliyyə müstəqilliyi.

Özünün iqtisadi suverenliyini təmin edə bilən dövlətin iqtisadiyyatı çox zaman suveren iqtisadiyyat kimi xarakterizə edilir. Suveren iqtisadiyyat dövlətin xarici müdaxilə və nəzarətdən azad şəkildə fəaliyyət göstərdiyi və müstəqil sosial-iqtisadi siyasət aparmaq və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün zəruri resurs və texnologiyalara malik olduğu iqtisadi sistemdir. Suveren iqtisadiyyat digər ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələri və əməkdaşlığı istisna etmir, lakin bu, paritet əsaslarla və xarici təsirdən azad şəraitdə baş verməlidir (Торкановский, 2022, c. 323-344). Qısamüddətli perspektivdə özünü resurs və texnologiyalarla təmin etmək imkanı suveren iqtisadiyyatın mütləq meyarı kimi çıxış edir.

Suveren iqtisadiyyatın əsasını dövlətin xarici müdaxilə və nəzarətdən azad olması, öz resurslarından səmərəli istifadə etməsi, yerli texnologiyaların işlənilib hazırlanması əsasında innovativ iqtisadi inkişafın təmin olunması və s. bu kimi bir sıra mühüm prinsiplər təşkil edir.

T.M.Matayev suveren iqtisadiyyatın formalaşmasını göstərən meyarlar kimi aşağıdakıları qeyd edir:

1. milli iqtisadiyyatın stabil və idarəolunan olması, habelə milli hökumət tərəfindən iqtisadi siyasətin müstəqil həyata keçirilməsi;
2. milli hökumətin öz resursları üzərində nəzarət etməsi və onlara sərbəst şəkildə sərəncam verməsi;
3. daxili bazarların inkişafının prioritet olması, onların müstəqil tənzimlənməsi və qlobal iqtisadi məkanda milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi;

4. əhalinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədi ilə milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının təmin olunması (Maraev, 2013, c. 20).

2. İqtisadi münasibətlər konstitusion hüquqi tənzimləmənin obyektini kimi

İqtisadiyyat və hüquq iki mühüm ictimai sahə kimi sıx qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. İqtisadiyyat və hüququn qarşılıqlı əlaqəsi, ilk növbədə, iqtisadi və hüquq münasibətlərinin qarşılıqlı asılılığı ilə şərtlənir. İqtisadi münasibətlər öz qanunları ilə inkişaf etsə də, bir tərəfdən, onların bir çoxu öz iqtisadi mahiyyətini itirmədən hüquq normaları ilə tənzimlənərək hüquq münasibətlərinə çevrilirlər, digər tərəfdən, iqtisadi münasibətlər bütün hüquq sistemində əhəmiyyətli təsir göstərilir (Слабунов, 2007, c. 22).

İqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi mexanizmində konstitusiya hüququ aparıcı rola malikdir. Konstitusiya hüququnun tənzimləmə predmetinə daxil olan ictimai münasibətlərin mühüm və əhəmiyyətli bir qismini məhz iqtisadi münasibətlər təşkil edir. Konstitusiya hüququ öz normaları ilə iqtisadiyyatın ilkin başlanğıclarını, mülkiyyət formalarını, ictimai münasibətlərin iqtisadi əsaslarını və bütövlükdə, iqtisadi sistemi təsbit edir.

Müəlliflərdən prof. H.A.Hacıyev “iqtisadi sistem”, “iqtisadi əsaslar” anlayışlarını “iqtisadi konstitusiya” anlayışı ilə əvəz etməyi təklif edir. Onun fikrincə, “iqtisadi konstitusiya”nın məzmununu iqtisadiyyatla bağlı olan və aşağıdakı məsələləri təsbit edən konstitusiya normaları təşkil edir:

- a) şəxsiyyətin azadlığının iqtisadi əsası;
- b) şəxsiyyətin iqtisadi sahədə azadlığının hədləri;
- c) sahibkarlıq sahəsində sosial münaqişələrin həlli üsulları;
- ç) iqtisadiyyat sahəsində dövlətin, onun iqtisadi siyasətinin və dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin rolu (Гаджиев, Кашепов, Колосова и др., 1999, с. 331).

Bütövlükdə, iqtisadi sistem və bu sistemə daxil olan tərkib elementləri konstitusion hüquqi tənzimləmənin obyektini kimi çıxış edir.

Q.S.Rısevın fikrincə, konstitusion hüquqi tənzimləmənin obyektini kimi dövlətin iqtisadi sistemi geniş anlayış olmaqla, konstitusiya quruluşunun iqtisadi əsasları və iqtisadi sistemin konstitusiya prinsipləri kimi tərkib elementlərini özündə ehtiva edir (Рысев, 2024, с. 68).

V.Y.Çirkinin qənaətinə görə konstitusion hüquqi tənzimləmənin obyektini kimi iqtisadi sistemi bir neçə aspektdə nəzərdən keçirmək lazımdır. Birincisi, istənilən dövlətin iqtisadi sistemi istehsal, mübadilə, bölgü kimi tərkib elementləri olmadan mövcud ola bilməz. Bazar iqtisadiyyatının bu obyektləri konstitusiya hüquq normaları ilə tənzimlənməsi zəruri olan sosial-iqtisadi münasibətlərin inkişafı üçün ilkin zəmin formalaşdırır. İkincisi, Konstitusiyada təsbit edilmiş iqtisadi əsaslar sayəsində bazar münasibətlərinin sonrakı inkişafı üçün əsas olan rəhbər müddəalar müəyyən edilir (Чиркин, 1998, с. 149-150).

Konstitusiya iqtisadi sistemin sahəvi qanunvericilik əsasında inkişaf etdirilməsi üçün ilkin çərçivələri və perspektivləri müəyyən edir. İqtisadi münasibətlərin effektiv konstitusion-hüquqi tənzimlənməsi sayəsində bazar münasibətlərinin inkişafı ilə bağlı mənfi məqamları aradan qaldırmaq, habelə ictimai və dövlət maraqlarının, vətəndaş cəmiyyəti və dövlətin mənafeələrinin balansını (Слабунов, 2007, с. 26) təmin etmək olar.

Ədəbiyyatda göstərilir ki, iqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi sistemində hər bir halda üç element daxildir: qanunvericilik; qanunların icrasının təşkili və hüquq mühafizə və hüquq tətbiqetmə strukturu (Стаханова, 2024, с. 71-76). Göründüyü kimi, bu bölgü fundamental konstitusion prinsiplərdən biri olan hakimiyyət bölgüsü prinsipinə əsaslanır və burada əslində hakimiyyət qollarının (qanunverici, icra və məhkəmə) funksiyalarının icrası əsas götürülmüşdür.

Müasir dövrdə dünya dövlətlərinin təcrübəsində iqtisadiyyatın konstitusion tənzimlənməsinin genişlənməsi tendensiyası müşahidə olunur. Bu isə qloballaşma prosesinin dərinləşməsindən irəli gələrək, konkret dövlətin dünya bazarında iqtisadi rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi, habelə sosial, innovativ-texnoloji

problemlərin daha effektiv həlli məqsədinə xidmət edir. *Digər mühüm tendensiya isə iqtisadi sistemlərin getdikcə daha çox “sosiallaşmasıdır”.*

“Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri haqqında” Xartiyada (1974) göstərilir ki, hər bir dövlət öz xalqının iradəsinə uyğun olaraq öz iqtisadi sistemini seçmək kimi suveren hüquqa malikdir. Müasir dövlətlər qarşısında çətin bir vəzifə dayanır: bir tərəfdən, sosial öhdəliklərin genişlənməsi şəraitində demokratik bazar iqtisadiyyatı sisteminin əsaslarını (iqtisadi fəaliyyət azadlığı, rəqabət mühitinin və xüsusi mülkiyyətin qorunması) təmin etmək, digər tərəfdən isə mühüm ünsürlərindən biri iqtisadi suverenlik olan dövlət suverenliyinin saxlanılması (Mazaev, 2008, c. 52-60). Bu vəzifə iqtisadiyyata konstitusion səviyyədə tənzimləyici təsiri həyati əhəmiyyətli zərurətə çevirir. Qlobal iqtisadi böhranların intensivləşməsi də bu zərurəti əyani şəkildə təsdiq edir. Qlobal iqtisadi güclər arasında “ticarət müharibələri”nin təsirləri də burada az rol oynamır.

Özbəkistan Respublikasının Konstitusiyasında konstitusiya quruluşunun iqtisadi əsaslarını təşkil edən müddəalar ayrıca fəsil şəklində təsbit edilmişdir. Belə ki, bəhs edilən Konstitusiyanın XII fəslə “Cəmiyyətin iqtisadi əsasları” adlanır və dörd maddəni – 65-68-ci maddələri özündə birləşdirir. Həmin fəsildə sistemli şəkildə əks olunan müddəaların bir çoxu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (bundan sonra – AR Konstitusiyası) mövcud olsa da, systemsiz və dağınıq halda, ayrı-ayrı maddələrə səpələnmiş halda təsbit edilib. Göstərilən fəslin bəzi müddəaları isə AR Konstitusiyasında ümumiyyətlə yoxdur. Məsələn, adı çəkilən fəslin 67-ci maddəsində göstərilir: “Dövlət əlverişli investisiya və işgüzar mühiti təmin edir”; “Özbəkistan Respublikasının ərazisində iqtisadi məkanın vahidliyinə, əmtəələrin, xidmətlərin, əmək resurslarının və maliyyə vəsaitlərinin sərbəst hərəkətinə təminat verilir” və s.

İqtisadi münasibətlərin konstitusion hüquqi tənzimini sahəvi hüquqi tənzimetmədən fərqləndirmək lazımdır. İqtisadi münasibətlər konstitusiya hüququ ilə yanaşı bir sıra digər hüquq sahələrinin də (vergi hüququ, maliyyə hüququ, sahibkarlıq hüququ, mülki hüquq və s.) normaları ilə tənzimlənir. Lakin konstitusion hüquqi tənzimetməni sahəvi hüquqi tənzimetmədən fərqləndirən müəyyən cəhətlər vardır:

1. Həmin hüquq sahələri ümumi iqtisadi münasibətlərin müəyyən bir növünü, spektrini, kəsimini tənzim etdiyi halda, konstitusiya hüququ əlaqələndirici hüquq sahəsi kimi çıxış edərək bütün iqtisadi münasibətləri öz tənzimetmə predmetinə daxil edir.

2. Lakin qeyd edilən hüquq sahələrindən fərqli olaraq konstitusiya hüququ həmin münasibətləri detallı şəkildə tənzimləmir, yalnız o münasibətlərə dair ümumi ilkin başlanğıcları və rəhbər ideyaları, başqa sözlə, prinsip əhəmiyyətli müddəaları müəyyən edir. Detallı, əhatəli hüquqi tənzimetmə isə müvafiq müddəaları rəhbər tutaraq genişləndirən konkret hüquq sahələri çərçivəsində baş verir. Məsələn, mülki hüquq mülkiyyət münasibətləri kontekstində AR Konstitusiyasının 13-cü və 29-cu, sahibkarlıq hüququ isə isə 15-ci və 59-cu maddələrinin müddəalarını inkişaf etdirərək, onların konkret hüquqi tənzimetmə mexanizmlərini müəyyən edir.

AR Konstitusiyası iqtisadiyyatın inzibati-amirlik modelindən bazar modelinə keçid şəraitində qəbul edilib və sərbəst bazar iqtisadiyyatının əsas prinsiplərini özündə əks etdirir.

AR Konstitusiyasının “İqtisadi inkişaf və dövlət” adlanan 15-ci maddəsini təhlilinə əsaslanaraq iqtisadiyyatın konstitusion hüquqi tənziminin təməl prinsipləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- a) Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafının müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanması;
- b) Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafının xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət etməsi;
- c) bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi;
- ç) azad sahibkarlığa təminat verilməsi;
- d) iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol verilməməsi.

Təbii ki, bunlar ən təməl prinsiplərdir və iqtisadi münasibətlərin və onları təsbit edən konstitusion müddəaların dairəsi xeyli geniş olduğu üçün iqtisadi münasibətlərin konstitusion hüquqi tənziminin digər prinsiplərini də fərqləndirə bilərik. Məsələn, mülkiyyətin toxunulmazlığı, mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilməməsi, əmlakın tam müsadirəsinə yol verilməməsi, dövlətin sahibkarlıq sahəsində yalnız

dövlət maraqlarının, insan həyatının və sağlamlığının müdafiəsi ilə bağlı tənzimləməni həyata keçirməsi və s.

3. “Konstitusion iqtisadiyyat” təlimi

İqtisadiyyata dair nəzəri-doktrinal mənbələrdə “Konstitusion iqtisadiyyat” adlanan yeni bir elmi-praktiki istiqamətə rast gəlmək olar. “Konstitusion iqtisadiyyat” termini amerikan iqtisadçısı Riçard MakKinzi tərəfindən 1982-ci ildə Vaşinqtonda keçirilən və iqtisadi problemlərin dövlətin və cəmiyyətin konstitusiyaya quruluşunun inkişafına və vəziyyətinə təsiri məsələsinə həsr edilən konfransın adı kimi təklif edilmişdir (McKenzie, 1984). Konstitusion iqtisadi təhlil iqtisadçılar tərəfindən təklif edilsə də, sonradan hüquqşünaslar tərəfindən də dəstəklənmiş və əhəmiyyəti etiraf edilmişdir.

Qərbdə konstitusion iqtisadiyyat iqtisad elmləri çərçivəsində sub-fənn kimi nəzərdən keçirilir.

Bu istiqamət adından da göründüyü kimi iqtisadiyyat və konstitusionalizmin qovşuğundan yaranıb. Konstitusiyaya ilə təminat verilən iqtisadi-sosial hüquqlara dair dövlət qərarlarının qəbul edilməsi zamanı hüquqi və iqtisadi faktorların qarşılıqlı əlaqəsini təhlil edir. Bu istiqamətin tərəfdarları (P.D.Barenboym, O.Y.Kutafin və b.) hesab edirlər ki, iqtisadiyyatın dövlət tənzimi problemi yalnız iqtisadi məqsədə uyğunluq deyil, həm də dövlətin konstitusiyaya quruluşunun reallıqları əsas götürülməklə həll edilməlidir.

Konstitusion iqtisadiyyat çərçivəsində əsas diqqət iqtisadi proseslərin tənzimlənməsində konstitusion müddəaların fəal roluna yönəldilir.

Konstitusion iqtisadiyyat bizə konstitusion norma və prinsiplərin dövlət orqanları tərəfindən mühüm iqtisadi qərarların (məsələn, büdcə haqqında, vergilər haqqında qanunların və s.) qəbul edilməsinə hansı dərəcədə təsir göstərməsi ilə bağlı mühüm bilgiler verir. Bu bilgilərin əhəmiyyəti çox böyükdür. Çünki mühüm iqtisadi problemlər konstitusion prinsiplər əsasında həll edilmədən cəmiyyətin stabil fəaliyyətinin və davamlı inkişafının təmin olunması qeyri-mümkündür.

Konstitusion iqtisadiyyat ideyası amerikan ekonomisti Ceyms Byukenen tərəfindən daha da inkişaf etdirilmişdir. O, 1986-cı ildə “iqtisadi və siyasi qərarların qəbul edilməsi nəzəriyyəsinin müqavilə və konstitusiyaya əsaslarının tədqiqinə görə” iqtisadiyyat üzrə nobel mükafatı almışdır.

“Konstitusiyaya” termini öyrəşdiyimiz anlamda ölkənin əsas qanununu ifadə etsə də, C.Byukenen bu termini bir qədər fərqli məna aspektində: yalnız ölkənin əsas qanunu qismində deyil, həm də iqtisadi mexanizmin insan hüquq və azadlıqları ilə uzlaşmış şəkildə fəaliyyət prinsipləri mənasında nəzərdən keçirmişdir. Başqa sözlə, konstitusion iqtisadiyyat təlimi iqtisadiyyatın təşkilinin iqtisadi resurslardan daha səmərəli istifadə olunmasını təmin edən yollarından birini təhlil edir. Konstitusion iqtisadiyyat, ilk növbədə, konstitusiyaya hüquq institutlarının ölkədə baş verən iqtisadi proseslərlə qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsini hədəfləyir. Hüquq və iqtisadiyyatın məhsuldar qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərdiyi ölkələrdə konstitusion iqtisadiyyat sabit inkişaf edir. Əgər dövlət iqtisadiyyat sahəsində ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinə lazımi dərəcədə təsir göstərmirsə, bu, milli sərvətlərin qeyri-bərabər bölgüsünə gətirib çıxarır (Процевский, Горлов, Запорожец, 2022, с. 91).

4. İqtisadi suverenliyin konstitusion hüquqi təminatları

İqtisadi suverenliyin təminat vasitələri geniş anlayış olub, konstitusion hüquqi təminat vasitələrini də özündə əks etdirir. V.S.Qraçev və K.N.Serov kimi müəlliflər (Грачев, Серов, 2007, с. 4-5). göstərilər ki, iqtisadi suverenliyin təminat vasitələri dedikdə, publik siyasi hakimiyyətin iqtisadi sahədə üstünlüyünü və müstəqilliyini təmin edən iqtisadi, siyasi, xüsusən də hüquqi alətləri başa düşmək lazımdır. İqtisadi suverenliyin hüquqi təminat vasitələri dedikdə isə “dövlət hakimiyyətinin aliliyini, habelə iqtisadi münasibətlərin azad iştirakçısı kimi dövlətin müstəqilliyini və fərdiliyini təmin edən və dəstəkləyən” (Кирюшин, 2006, с. 16) alətlər nəzərdə tutulur. Bu alətlər, təbii olaraq, beynəlxalq hüquq normalarına

əsaslanır. Mövcud beynəlxalq hüquq sistemi dövlətlərin iqtisadi suverenliyə malik olduğunu etiraf edir və bu, özünün obyektiv təsbitini aşağıdakı müddələrdə tapır:

- a) öz resurslarına sərəncam vermək;
- b) öz iqtisadi siyasətini müstəqil müəyyən etmək;
- c) beynəlxalq birliklərə daxil olmaq;
- d) beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə bütün dövlətlərin bərabərliyini tanımaq;
- e) dövlətlərin milli iqtisadi maraqlarına hörmət etmək (Starinskyi, Zavalna, 2021, p. 12).

Konstitusiyada dövlətin ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan sənədi (başqa sözlə, Ana Qanunu) olduğundan və suverenliklə bağlı müddəalar bu sənəddə öz əksini tapdığından, iqtisadi suverenliyin təminatları da, ilk növbədə, Konstitusiyada təsbit olunur.

İqtisadi suverenliyin konstitusion hüquqi təminatları dedikdə, Konstitusiyada təsbit edilərək sahəvi qanunvericilik vasitəsilə daha da konkretləşdirilən və dövlətin iqtisadi sahədə müstəqil siyasət həyata keçirməsinə və müstəqil qərarlar qəbul etməsinə imkan verən norma, prinsip, müddəa və mexanizmlərin məcmusu başa düşülür. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

♦ **Ədalətli iqtisadi və sosial qaydaların bəyan edilməsi.** Yalnız ədalətli iqtisadi və sosial qaydaların hakim olduğu cəmiyyətlərdə insanların layiqli həyat səviyyəsi və suveren iqtisadiyyat quruculuğu dolğun şəkildə təmin oluna bilər. Bu baxımdan 1995-ci ildə AR Konstitusiyası qəbul edilərkən onun preambulasında təntənəli surətdə bəyan edilən ülvəi niyyətlərdən biri kimi “ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq haminin layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək” [2] göstərilmişdir. Bu qaydalar içərisində AR Konstitusiyasının 15-ci maddəsində öz əksini tapan bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına dəstək göstərilməsi, azad sahibkarlığa təminat verilməsi və iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol verilməməsi ilə müddələrin əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

♦ **İqtisadi funksiyalar həyata keçirən dövlət hakimiyyəti orqanlarının formalaşdırılması mexanizmi.** Dövlətin iqtisadi funksiyalarını həyata keçirən, iqtisadi maraqların qorunması üzrə tədbirlər görən, dövlətin iqtisadi siyasətini müəyyən və realizə edən, habelə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən normativ hüquqi aktlar qəbul, icra və tətbiq etmək səlahiyyətinə malik olan dövlət hakimiyyəti orqanlarının formalaşdırılması mexanizmi, ilk növbədə, Konstitusiyada öz təsbitini tapır. Bu mexanizmi iqtisadi suverenliyin mühüm konstitusion hüquqi təminatı kimi nəzərdən keçirmək olar. Hər hansı bir məsələ ilə bağlı mexanizmin konstitusion səviyyədə təsbiti əksər hallarda həmin məsələnin dövlət (habelə şəxsiyyətin və cəmiyyətin maraqları) üçün strateji əhəmiyyət kəsb etməsi ilə şərtlənir.

♦ **Beynəlxalq iqtisadi sazişlərə və ittifaqlara qoşulmaq səlahiyyəti.** Beynəlxalq hüququn prinsiplərini rəhbər tutaraq başqa dövlətlərlə müstəqil surətdə iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri qurmaq, iqtisadi məsələlərə dair ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlər, dövlətlərarası və hökumətlərarası müqavilələr bağlamaq hüququ bilavasitə AR Konstitusiyasının 10-cu maddəsindən irəli gəlir: “Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur” (Azərbaycan Respublikası, 1995, maddə 10). AR Konstitusiyasının 94-cü və 109-cu maddələrində də dövlətin bu suveren hüququ ilə bağlı müddəalara (beynəlxalq müqavilələrin bağlanması və ləğvi kontekstində) rast gəlmək olar.

Bundan başqa, “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanununun 2-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan dövləti başqa dövlətlərlə iqtisadi ittifaqlara könüllü daxil olmaq və bu ittifaqlardan maneəsiz çıxmaq hüququna malikdir (Azərbaycan Respublikası, 1991, maddə 2). Adı çəkilən Konstitusiyası Qanununda bu hüquq iqtisadi müstəqilliyin əsas prinsiplərindən biri kimi müəyyən edilmişdir.

♦ **Təbii ehtiyatlar üzərində müstəsna səlahiyyət.** Təbii ehtiyatlar dövlətin iqtisadi suverenliyinin ən mühüm faktorlarından biridir. İqtisadi suveren dövlət yalnız təbii ehtiyatlara malik olan deyil, həm də o ehtiyatlar üzərində müstəsna səlahiyyətə malik olan və onlara dair müstəqil qərar qəbul edə bilən dövlətdir. Bu amili nəzərə alaraq AR Konstitusiyasında təbii ehtiyatlara ayrıca bir maddə (14-cü maddə) həsr olunub və orada göstərilir ki, “təbii ehtiyatlar hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafelərinə xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına mənsubdur”. İqtisadi suverenliyin davamlılığının təmin olunması üçün mövcud təbii ehtiyatların qorunması da vacib şərtidir. Bu baxımdan AR Konstitusiyasının 39-cu maddəsi *təbii ehtiyatlara qanunla müəyyən edilmiş hədlərdən artıq təhlükə törədilməsini və ya zərər vurulmasını* qadağan edir.

♦ **İqtisadi hüquq və azadlıqlara təminat verilməsi.** İnsan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminat səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, cəmiyyətdə də bir o qədər sabillik və rifah olar, qanunçuluq və hüquq qaydası daha çox təmin olunur.

AR Konstitusiyasında ali dəyərlər olan insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi və təmin edilməsi dövlətin ali konstitusion məqsədi kimi müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında konstitusion tənzimləmə sferasının genişlənməsi Əsas Qanun çərçivəsində beynəlxalq standartlara cavab verən geniş hüquq və azadlıqlar kompleksinin təsbit edilməsinə imkan vermişdir. Həmin hüquqların mühüm bir qrupunu iqtisadi hüquqlar təşkil edir. Müasir dövrdə həqiqi davamlı iqtisadi inkişaf yalnız əhalisinin sosial-iqtisadi hüquqlarının və azadlıqlarının tam təmin olunduğu ölkələrdə mümkündür. Burada hüquqi təminatlar xüsusi rol oynayır. Hüquqi təminatlar hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsini təmin edən hüquqi vasitələri əhatə edir. Onlara, ilk növbədə, ümumi prinsip kimi hüquqların təminatının konstitusion təsbiti və hər bir hüququn konkret təminatı, habelə qanunçuluq rejimi (Глущенко, Лукичев, 1996, c. 15-35) aiddir.

İqtisadi hüquq və azadlıqların təminat dərəcəsi ilə iqtisadi suverenlik dərəcəsi arasında düz mütənasib asılılıq əlaqəsi mövcuddur. Dünya təcrübəsi göstərir ki, vətəndaşlarının iqtisadi hüquq və azadlıqlarını daha dolğun təmin edə bilən və onların rifahını, layiqli həyat səviyyəsini daha çox yüksəldə bilən dövlətin iqtisadi suverenlik dərəcəsi bir o qədər yüksək olur. Çünki təminatlı vətəndaşları çox olan dövlətin iqtisadi qüdrəti də çox olur. İnkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq ayrı-ayrı dünya ölkələri məhz bu yanaşmanı əsas götürərək öz konstitusiyalarında vətəndaşlarının rifah halının yüksəlməsinə zəmanət verən normaları əks etdirirlər. Məsələn, İspaniya Konstitusiyasının 130-cu maddəsində dövlət hakimiyyəti orqanlarının “ispanların həyat səviyyəsini bərabərləşməsi məqsədilə iqtisadiyyatın modernləşməsinə qayğı göstərmək” vəzifəsi təsbit edilmişdir. Braziliya Konstitusiyasının 170-ci maddəsində insanların layiqli və sosial ədalət şərtlərinə uyğun yaşamasının təmin olunması iqtisadi qaydanın məqsədi kimi təsbit edilmişdir. Nikaraqua Konstitusiyasının 99-cu maddəsində göstərilir ki, dövlət kiçik və orta istehsalçıların mövcudluğuna və fəaliyyətinə təminat verməlidir. Qanunverici bu sosial qrupu ölkənin iqtisadi suverenliyinin sosial bazası kimi nəzərdən keçirir.

Suveren olmayan dövlətin vətəndaşları öz hüquqlarından istifadə edə, azad ola bilməz. Bu məsələlər isə məhz Konstitusiya ilə təsbit edilir. Azərbaycan hökuməti Konstitusiyaya uyğun olaraq, vətəndaşların hüquqlarını qorumaq üçün hüquqi mexanizmlərdən istifadə edir, eyni zamanda sosial rifah proqramlarını həyata keçirərək əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltməyi hədəfləyir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda genişmiqyaslı yenidənqurma layihələri həyata keçirilməsi, bu ərazilərin inkişaf etdirilməsi və iqtisadi potensialından istifadə olunması dövlətin strateji məqsədlərindən biridir. Konstitusiya hüquqlarının tətbiqi bu ərazilərdə iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsini, iş yerlərinin yaradılmasını və infrastrukturun bərpasını sürətləndirir. Bu baxımdan, iqtisadi inkişafın əsas istiqamətlərindən biri sahibkarlığın dəstəklənməsidir. Hökumət bu bölgələrdə sahibkarlar üçün əlverişli şəraitin yaradılması istiqamətində mühüm addımlar atır. Vergi güzəştləri, investisiya dəstəyi və digər təşviqedicə tədbirlər bölgədə iqtisadi

fəallığın artmasına səbəb olur, əhalinin gəlirlərinin artmasını təmin edir. Beləliklə, Konstitusiyaya əsaslanan hüquqi çərçivənin tətbiqi ilə iqtisadi və sosial inkişaf təmin edilir, dövlətin suverenliyi daha da gücləndirilir (Suverenlik: Müasir, Qüdrətli və Qalib Azərbaycan reallığı, 2025).

Bu aspektdə aşağıdakı konstitusion müddəaların əhəmiyyəti xüsusi qeyd edilməlidir:

a) İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir (AR Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin I hissəsi);

b) Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır (AR Konstitusiyasının 16-cı maddəsinin I hissəsi).

AR Konstitusiyasında təsbit edilən iqtisadi hüquq və azadlıqlar içərisində mülkiyyət hüququ (29-cu maddə) və azad sahibkarlıq hüququ (59-cu maddə) ilə bağlı müddəalar iqtisadi suverenliyin təminatları kontekstində xüsusi rola malikdir. Bu müddəalar iqtisadi azadlığın təmin olunmasında mühüm rol oynayır. İqtisadi azadlığa təminat verilməsi isə iqtisadi suverenliyin mühüm aspektlərindən birini təşkil edir. Konstitusiya iqtisadi azadlığın çərçivəsini və hədlərini müəyyən edir. Doktrinal mənbələrdə göstərilir ki, iqtisadi azadlıq geniş məfhum olmaqla, aşağıdakı dörd tərkib elementini özündə əks etdirir:

a) xüsusi mülkiyyət azadlığı;

b) birləşmək azadlığı;

c) hərəkət azadlığı;

ç) məlumat azadlığı.

Qeyd olunan elementlərin hamısı konstitusion-hüquqi tənzimləmənin bilavasitə obyektləri sırasına daxildir və AR Konstitusiyasında onların hər birinə dair ayrıca müddəalara rast gəlmək olar (AR Konstitusiyasının 13-cü, 28-ci, 29-cu və 58-ci maddələri).

Y.N.Doroşenkoya görə siyasi azadlığın məzmunu ilə müqayisədə iqtisadi azadlığın real məzmunu əhəmiyyətli dərəcədə özünəməxsusluğu ilə seçilir. Belə ki, şəxsiyyətin siyasi azadlığının mühüm prinsipi hüquq bərabərliyi olduğu halda, konstitusiya ilə şəxsiyyətin iqtisadi azadlığı çox zaman ziddiyyət təşkil edən iki prinsipin – hüquq bərabərliyi və səmərəlilik prinsiplərinin rəşional balansı əsasında tənzimlənir. Maddi nemətlərin bölgüsü azad bazar şəraitində səmərəli, sosial ədalət və bərabərlik baxımından isə qəbul edilməz ola bilər (Дорошенко, 2015). Burada əsas konstitusion prioritet sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaratmaqdır ki, bu da öz əksini AR Konstitusiyasının 15-ci maddəsinin ikinci hissəsində tapmışdır.

♦ **Maliyyə müstəqilliyi** – iqtisadi suverenliyin təmin olunması üçün çox vacibdir. Öz maliyyə siyasətini müstəqil şəkildə müəyyən edə bilməyən, habelə öz maliyyə məsələlərini sərbəst şəkildə həll etmək imkanına malik olmayan ölkə iqtisadi cəhətdən suveren ola bilməz. AR Konstitusiyasında bilavasitə və dolayısı ilə maliyyə müstəqilliyinin təmin olunmasına yönəlmiş bir çox müddəalar vardır. Onları əsasən üç qrupda birləşdirə bilərik:

1. Maliyyə məsələlərinin bilavasitə xalq və ya onun seçdiyi legitim və konstitusion dövlət orqanları tərəfindən həll olunmasına dair konstitusion normalar. AR Konstitusiyasının 3-cü maddəsinə əsasən “*vergilər və dövlət büdcəsi*” məsələsi üzrə referendum keçirilə bilməz. Çünki, birincisi, bu məsələ dərin hüquqi, maliyyə və iqtisadi biliklər tələb edir. Hər bir vergi növünün və dərəcəsinin özünəməxsus sosial-iqtisadi nəticəsi olur. Referendumda iştirak edən vətəndaşların hamısı bu nəticələri dəqiqliklə hesablamaq iqtidarında olmadığı üçün yanlış və qeyri-rasional qərarların verilməsi riski mövcud olur. İkincisi, vergi və büdcə məsələsində milli maraqlara əsaslanan strateji və uzunmüddətli planlaşdırma vacib şərtidir. Referendumda isə insanlar qərar verərkən əksər hallarda uzunmüddətli milli maraqları deyil, qısamüddətli şəxsi maraqları rəhbər tuturlar. Üçüncüsü, bu məsələnin referendumda çıxarılması sürətlə dəyişən və mütəhərrik xarakter daşıyan iqtisadi proseslər üçün müstəsna əhəmiyyətə malik olan operativ və çevik

qərar vermə mexanizmini ləngidə, iqtisadi böhran şəraitində vaxtında tədbir görülməsinin qarşısını ala bilər. AR Konstitusiyasının 94-cü maddəsinin I hissəsinin 15-ci bəndi ilə *maliyyə fəaliyyətinin əsasları, vergilər, rüsumlar və ödənişlər* AR Milli Məclisinin qanunverici dövlət orqanı kimi bəzəsində ümumi qaydalar müəyyən etdiyi məsələlər sırasına aid edilmişdir. AR Konstitusiyasının 95-ci maddəsinin I hissəsinin 5-ci bəndində isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası *dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsi və onun icrasına nəzarət* AR Milli Məclisinin həll etdiyi məsələ kimi müəyyən edilmişdir. AR Konstitusiyasının 119-cu maddəsi *maliyyə-kredit və pul siyasətinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsini* AR Nazirlər Kabinetinin mühüm səlahiyyətlərindən biri kimi təsbit edir. Bu maddəyə görə AR Nazirlər Kabineti həmçinin: a) Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir; b) Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin icrasını təmin edir.

2. Dövlət borclarına qoyulan məhdudiyyətlərlə bağlı konstitusion müddəalar. İqtisadi suverenliyin maliyyə müstəqilliyi aspektində ən mühüm təminatlarından biri dövlət borclarına qoyulan məhdudiyyətlərlə bağlı konstitusion müddəadır. Belə ki, AR Konstitusiyasının “Dövlətin borclarına qoyulan məhdudiyyətlər” adlanan 20-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan dövlətinə qarşı qiyama və dövlət çevrilişinə kömək məqsədi ilə alınmış borclar Azərbaycan Respublikası tərəfindən öhdəlik kimi qəbul edilə və ödənilə bilməz.

3. Dövlətin pul vahidinə dair konstitusion normalar. İqtisadi suverenliyin maliyyə müstəqilliyi aspektində digər bir təminatı isə AR Konstitusiyasının pul vahidini təsbit edən 19-cu maddəsidir. Həmin maddə pul nişanlarının tədavi ilə buraxılması və tədaviədən çıxarılmasını yalnız Mərkəzi Bankın hüququ, Mərkəzi Bankın özünü isə dövlətin müstəsna mülkiyyəti kimi müəyyən edir. Həmçinin bu maddə ilə Azərbaycan Respublikasının ərazisində manatdan başqa pul vahidlərinin ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsi qadağan olunur.

♦ **Ölkə ərazisində vergi, rüsum və başqa ödənişləri müstəqil şəkildə müəyyən etmək hüququ.** AR Konstitusiyasının 73-cü və 94-cü maddələrinin məzmunundan göründüyü kimi, vergilər, rüsumlar və başqa ödənişlər yalnız qanunla müəyyən edilə bilər və bu səlahiyyət dövlətin qanunvericilik hakimiyyəti orqanına məxsusdur.

NƏTİCƏ

Beləliklə, bu məqalə çərçivəsində bütün qeyd edilənlərin təhlili və ümumiləşdirilməsi aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

1. Suverenlik siyasi və hüquqi prinsip olub, dövlətə öz daxili və xarici məsələlərini digər ölkələrdən və beynəlxalq təşkilatlardan asılı olmadan həll etmək imkanı verir.
2. Hazırda bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadi sərbəstlikdən əhəmiyyətli dərəcədə məhrum olmaqla, dolğun və effektiv iqtisadi nəzarətin həyata keçirilməsi sahəsində ciddi problem və çətinliklərlə üzləşirlər. Bu problem və çətinliklərin ən optimal həlli yolu iqtisadi suverenlikdən keçir.
3. İqtisadi suverenlik dövlətin sərbəst şəkildə, öz müstəqil iradəsi ilə və hər hansı xarici təsir (müdaxilə) olmadan:
 - öz iqtisadi fəaliyyətini həyata keçirməsi;
 - öz iqtisadi resurslarını idarə etməsi;
 - öz iqtisadi siyasətini formalaşdırması və realizə etməsidir.
4. İqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi mexanizmində konstitusiyaya hüququ aparıcı rola malikdir. Konstitusiyaya hüququ öz normaları ilə iqtisadiyyatın ilkin başlanğıclarını, mülkiyyət formalarını, ictimai münasibətlərin iqtisadi əsaslarını və bütövlükdə, iqtisadi sistemi təsbit edir.

Konstitusiya iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyəti və inkişafı üçün təməl şərtləri təsbit edir. Konstitusiya konstitusiya quruluşunun iqtisadi əsaslarını və əsas iqtisadi hüquq və azadlıqları təsbit edərək, yalnız ayrı-ayrı iqtisadi münasibətlərə deyil, bütövlükdə iqtisadi sistemin özünə tənzimləyici təsir göstərir.

5. Müasir dövrdə dünya dövlətlərinin təcrübəsində iqtisadiyyatın konstitusion tənzimlənməsinin genişlənməsi tendensiyası müşahidə olunur. Bu isə qloballaşma prosesinin dərinləşməsindən irəli gələrək, konkret dövlətin dünya bazarında iqtisadi rəqabət qabiliyyətinin gücləndirilməsi, habelə sosial, innovativ-texnoloji problemlərin daha effektiv həlli məqsədinə xidmət edir. Digər mühüm tendensiya isə iqtisadi sistemlərin getdikcə daha çox “sosiallaşmasıdır”.

6. Konstitusiyada çoxsaylı iqtisadi hüquqlar, iqtisadiyyata dair norma və təminatlar öz əksini tapa bilər, lakin onların praktikada real olaraq həyata keçirilməsi sahəvi hüquqi tənzimləmənin keyfiyyətindən asılıdır.

7. Konstitusiyamızın hazırkı mətnində konstitusiya quruluşunun iqtisadi əsaslarını təşkil edən müddəalar sistemli və dağınıq halda, ayrı-ayrı maddələrə səpələnmiş halda təsbit edilib. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası təkmilləşdirilərkən və ya yeni Konstitusiya layihəsi hazırlanarkən Özbəkistan Respublikasının Konstitusiyasında olduğu kimi həmin müddəaların ayrıca fəsil şəklində təsbit edilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

8. Dünya ölkələrinin (ABŞ, Almaniya, Avstriya, Polşa və s.) təcrübəsində yeni elmi istiqamət və tədris fənni kimi inkişaf edən “Konstitusion iqtisadiyyat” ilə bağlı məsələlərə ölkəmizdə də diqqətin artırılması (bu sahədə elmi tədqiqatların, maarifləndirmə işlərinin genişləndirilməsi, magistratura təhsil pilləsində tədrisi perspektivlərinin qiymətləndirilməsi, müvafiq tədris proqramlarının, dərslik və dərs vəsaitlərinin hazırlanması və s.) əhəmiyyətli olardı.

9. İqtisadi suverenliyin konstitusion hüquqi təminatları dedikdə, Konstitusiyada təsbit edilərək sahəvi qanunvericilik vasitəsilə daha da konkretləşdirilən və dövlətin iqtisadi sahədə müstəqil siyasət həyata keçirməsinə və müstəqil qərarlar qəbul etməsinə imkan verən norma, prinsip, müddəa və mexanizmlərin məcmusu başa düşülür. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- ədalətli iqtisadi və sosial qaydaların bəyan edilməsi;
- iqtisadi funksiyalar həyata keçirən dövlət hakimiyyəti orqanlarının formalaşdırılması mexanizmi;
- beynəlxalq iqtisadi sazişlərə və ittifaqlara qoşulmaq səlahiyyəti;
- təbii ehtiyatlar üzərində müstəsna səlahiyyət;
- iqtisadi hüquq və azadlıqlara təminat verilməsi;
- maliyyə müstəqilliyi;
- ölkə ərazisində vergi, rüsum və başqa ödənişləri müstəqil şəkildə müəyyən etmək hüququ.

10. Hazırda iqtisadi tərəqqini elmi-texniki tərəqqidən ayrı təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübəsi də göstərir ki, elmi-texniki tərəqqi iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının, yeni rəqəmsal-texnoloji çağırışlara uyğunlaşaraq möhkəmlənməsinin və nəticədə dövlətin iqtisadi müstəqilliyinin təmin olunmasının həlledici faktoruna çevrilmişdir. Bu baxımdan AR Konstitusiyasının birinci bölməsində dövlətin elmi texniki tərəqqiyə dəstək verməsi ilə bağlı müddəanın təsbit edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası. (1991, may 25). “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Qanunu [Elektron resurs]. <https://e-qanun.az/framework/6506>
2. Azərbaycan Respublikası. (1995, noyabr 12). Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası [Elektron resurs]. <https://e-qanun.az/framework/897>
3. Suverenlik: Müasir, Qüdrətli və Qalib Azərbaycan reallığı. (2025). [Elektron resurs]. <https://constcourt.gov.az/az/details/1826>

4. Афонцев, С. А. (2024). Теоретическое измерение экономического суверенитета. *Журнал Новой экономической ассоциации*, (3 (64)), 218–224.
5. Гаджиев, Г. А., Кашепов, В. П., Колосова, Н. М. и др. (1999). *Конституционное законодательство России* (Ю. А. Тихомиров, ред.). Москва: Городец.
6. Глущенко, П. П., и Лукичев, Ю. А. (1996). *Военное право: Учебное пособие*. Санкт-Петербург: Издательство Михайлова В. А.
7. Грачев, В. С., и Серов, К. Н. (2007). Правовые средства обеспечения экономического суверенитета современного государства. *История государства и права*, (8), 4–5.
8. Дорошенко, Е. Н. (2015). *Конституционно-правовое регулирование экономических отношений* (Дис. канд. юрид. наук). Москва.
9. Кирюшин, А. В. (2006). *Внутренний экономический суверенитет государства и роль подразделений по борьбе с экономическими преступлениями в его правовом обеспечении (теоретико-прикладной аспект)* (Автореф. дис. канд. юрид. наук). Санкт-Петербург.
10. Мазаев, В. Д. (2008). Конституционная модель российской экономической системы: образ и реальное наполнение. *Журнал российского права*, (12), 52–60.
11. Матаев, Т. М. (2013). Государство как носитель экономического суверенитета. *Вопросы экономики и права*, (6), 19–22.
12. Процевский, В. А., Горлов, Е. В., и Запорожец, С. А. (2022). Влияние конституционных норм принципов на конституционную экономику. *Lex Russica*, (5), 89–97.
13. Рысев, Г. С. (2024). Экономическая система как объект конституционно-правового регулирования в Российской Федерации, Республике Казахстан и Республике Узбекистан. *Вопросы Российской юстиции*, (31), 66–75.
14. Сапир, Ж. (2020). Основы экономического суверенитета и вопрос о формах его реализации. *Проблемы прогнозирования*, (2), 3–12.
15. Слабунов, Л. А. (2007). Конституционное регулирование основ экономической системы Российской Федерации. *Вестник Челябинского государственного университета*, 22–26.
16. Стаханова, Е. Ю. (2024). Воздействие конституционно-правовых норм на экономические отношения: вопросы методологии исследования. *Юридический вестник Самарского университета*, (1), 71–76.
17. Тихомиров, Ю. А. (2013). Правовой суверенитет: сферы и гарантии. *Журнал российского права*, (3), 5–20.
18. Торкановский, Е. П. (2022). Автаркия, деглобализация и личностная автономность: поиск самоопределения. *Экономические отношения*, (3), 323–344.
19. Цветков, В. А. (2022). Экономический суверенитет России в условиях новой реальности. *Вестник Национального института бизнеса*, 1(45), 25–30.
20. Чиркин, В. Е. (1998). *Конституционное право: Россия и зарубежный опыт*. Москва: Зеркало.
21. Экономический суверенитет: общая аналитика. (2009). [Электронный ресурс]. <https://dialectics.ru/520.html>
22. McKenzie, R. B. (Ed.). (1984). *Constitutional Economics: Containing the Economic Powers of Government*. Lexington, MA: Lexington Books.
23. Riadh, B. J. (2025). *Global Economic Sovereignty Composite Index (ECO-SOV) 2024 Edition: Third Research Report – Final Version* [Electronic resource]. <https://hal.science/hal-04906682v1>
24. Starinskyi, M., & Zavalna, Z. (2021). Economic sovereignty of a modern state in the context of sustainable development. *Law, Business & Sustainability Herald*, 1(2), 5–15.